

Ερμούπολη, 19ος αιώνας: Δραστηριότητες και χωρική συγκρότηση της νέας πόλης της Σύρου

Ειρήνη Σιδέρη - 27/07/2026

«Οι Συριανοί είναι νησιώτες και αστοί μαζί», έχουν αυτή την αμφίσημη φύση¹. Η παρούσα ιστορική έρευνα έχει ως στόχο να διερευνήσει τη δημιουργία της πόλης της Ερμούπολης κατά τον 19ο αιώνα στο νησί της Σύρου, μέσα από πληθώρα τεκμηρίων. Είναι αναμφισβήτητο ότι η σύνδεση της ξηράς με τη θάλασσα, μέσω των ανθρώπων και των πρακτικών τους, διαμόρφωσε αυτή την πόλη- λιμάνι. Η παραλιακή ζώνη, λοιπόν, ως το φυσικό όριο αυτής της αλληλεπίδρασης, αποτελεί ένα παλίμψηστο, έναν τόπο που μπορεί να αποκαλύψει κάθε προηγούμενη συνθήκη.

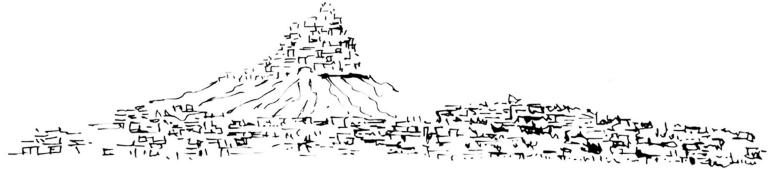
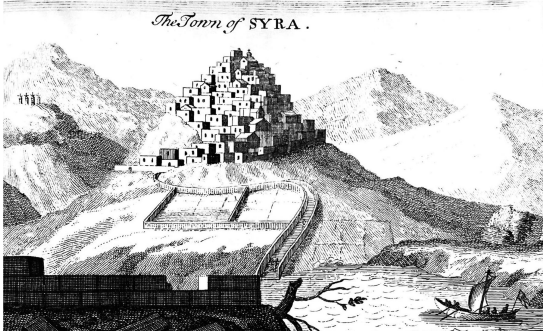
Μια προσεκτική μελέτη της καθημερινότητας παρέχει μια ευρύτερη κατανόηση της κοινωνικής δομής της πόλης. Μελετώντας ίχνη της καθημερινής ζωής, όπως οι χρήσεις γης, είναι δυνατό να κατανοήσουμε το χωρικό αποτύπωμα των άυλων αξιών καθορίζοντας την πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη της πόλης.

Σήμερα, όπου πραγματοποιούνται πολλαπλά έργα αναδιαμόρφωσης στα νησιά, μεταμορφώνοντας τις παραλιακές ζώνες, είναι επείγον να κατανοήσουμε ότι το λιμάνι δεν αποτελεί απλά μια αναγκαία υποδομή, αλλά συνοψίζει τη χωρική εκπλήρωση της αλληλεπίδρασης γης-θάλασσας, ξεπερνώντας τα στενά γεωγραφικά όρια του κάθε νησιού.

Μέσω συστηματικής μελέτης του τοπικού αρχείου του νησιού (Γενικά Αρχεία του Κράτους), η παρούσα έρευνα συνδυάζει διαφορετικά τεκμήρια, ώστε να δημιουργήσει έναν χάρτη ο οποίος αποτυπώνει τον εμπορικό χαρακτήρα, και ουσιαστικά την καθημερινότητα της Ερμούπολης κατά την περίοδο ακμής της, ως μια πόλη- λιμάνι που δημιουργήθηκε μέσω της συνεχούς αλληλεπίδρασης της ξηράς, των ανθρώπων και της θάλασσας.

Ο πρώτος οικισμός

Στις αρχές του 19ου αιώνα, ο πληθυσμός της Σύρου περιοριζόταν στον λόφο, σχηματίζοντας έναν προστατευμένο, κλειστό μεσαιωνικό οικισμό που ονομαζόταν Άνω Σύρος, όπως συνέβαινε σε πολλά ελληνικά νησιά. Το 1821, οι πρώτοι πρόσφυγες έφτασαν στη Σύρο από τη Σμύρνη και την Κιδωνία, όταν οι Έλληνες κήρυξαν την επανάσταση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας².

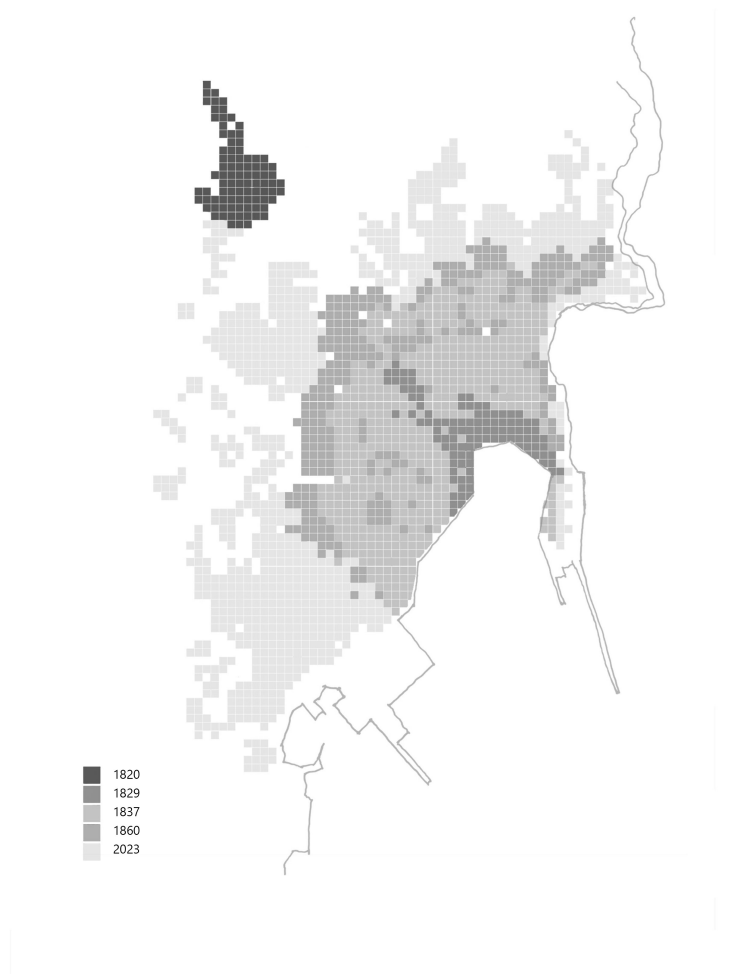

Choiseul -Gouffi er. Ano Syros. 1776. Στο Ιωάννης Τραβλός και Αγγελική Κόκκου, Ερμούπολη: Η δημιουργία μια νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα (Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα, 1980) | Πηγή: Από τη συγγραφέα

Η στρατηγική θέση του νησιού στο κέντρο του Αιγαίου και το φυσικά προστατευμένο λιμάνι θεωρήθηκαν από τους νεοαφιχθέντες ως εξαιρετική ευκαιρία για την ανάπτυξη του εμπορίου, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς ήταν έμποροι. Ως εκ τούτου, οι πρόσφυγες αποφάσισαν να εγκατασταθούν στο λιμάνι, σε απόσταση από την Άνω Σύρο –καθώς δεν ήταν ευπρόσδεκτοι εκεί– για να δημιουργήσουν ένα νέο εμπορικό κέντρο στην παράκτια ζώνη, το οποίο υλοποιήθηκε μερικά χρόνια αργότερα και αποτελεί μέχρι σήμερα την Ερμούπολη.

Οι κάτοικοι της Άνω Σύρου δεν τους παρείχαν γη προς πώληση, οπότε δημιούργησαν νέα. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, η παράκτια ζώνη επεκτάθηκε προς τη θάλασσα με την επιχωμάτωση της ακτής με πέτρες και χώμα³. Ήταν μια δαπανηρή διαδικασία, αλλά η μόνη ευκαιρία να βρουν οικόπεδα για οικοδόμηση⁴.

Κατά τα επόμενα χρόνια, μέχρι το 1826, ο προσωρινός οικισμός είχε ήδη καταλάβει μια μεγάλη έκταση που ξεκινούσε από την παράκτια ζώνη και επεκτεινόταν προς τους λόφους που περιβάλλουν το φυσικό λιμάνι. Η αύξηση του πληθυσμού και η άναρχη και συνεχής επέκταση του πρώτου οικισμού δημιούργησαν τελικά ένα άμορφο συνονθύλευμα ξύλινων κατασκευών⁵.

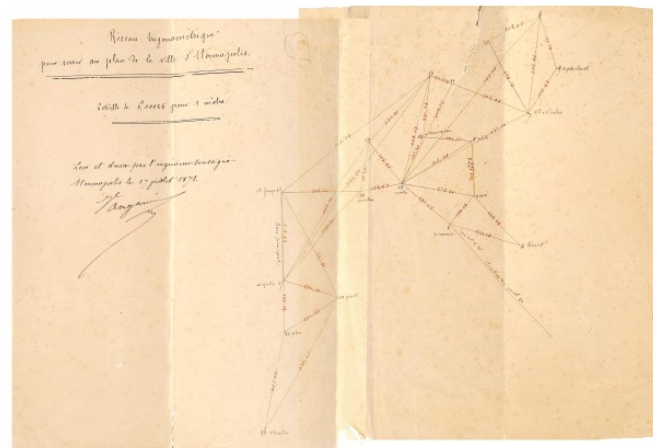
Η άτυπη αυτή πόλη δημιουργήθηκε παράνομα, καθώς τα κτίρια είχαν ανεγερθεί μέσα στη θάλασσα, οπότε το κράτος αποφάσισε να την νομιμοποιήσει⁶. Ένας νόμος του 1834 ανακήρυξε την έκταση αυτή ως κρατική, προκαλώντας πολλές αλλαγές⁷. Το κράτος κατάρτισε έναν λεπτομερή κατάλογο με το όνομα κάθε ιδιοκτήτη, την έκταση του οικοπέδου και το ετήσιο εισόδημα, προκειμένου να τα νομιμοποιήσει μέσω αγοραπωλησιών⁸.

Το προτεινόμενο σχέδιο

Ο χάρτης «Plan de la ville d' Hermoupolis sur l'île de Syra», του 1837, που συντάξε ο W. von Weiller, αποτελεί παλίμψηστο δύο καταστάσεων, της υφιστάμενης και της προτεινόμενης, επιτρέποντας να κατανοήσουμε πώς το παλιό καθόρισε το νέο και τι παρέμεινε ανέπαφο.

Ο χάρτης με την ονομασία «Resean trigonometrique pour servir au plan de la ville d' Hermoupolis» (: Τριγωνομετρικό δίκτυο για την εξυπηρέτηση του σχεδίου της πόλης της Ερμούπολης) καταρτίστηκε από τον μηχανικό Jurssigne, υπογράφηκε στις 17 Ιουλίου του 1871 και παρέχει μια εξαιρετική εικόνα της διαδικασίας υλοποίησης του αρχικού σχεδίου, δεδομένου ότι δημιουργήθηκε 37 χρόνια μετά το πρώτο Σχέδιο της Ερμούπολης για να διευκολύνει τη διαδικασία.

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα σχέδια των Γενικών Αρχείων του Κράτους στη Σύρο, σε αυτό δεν υπάρχει ακτογραμμή, οικοδομικά τετράγωνα ή οποιοδήποτε σημάδι προσανατολισμού, παρά μόνο σημεία και αποστάσεις μεταξύ τους. Αυτοί οι κόμβοι συνδέονται με ευθείες γραμμές. Η μονάδα μέτρησης είναι 0,00025 προς 1 μέτρο, και είναι πολύ πιθανό ότι αυτό το σχέδιο παρείχε την ακριβή θέση των υφιστάμενων και των νέων σημείων, ώστε να συμβάλει στην υλοποίηση της σχεδιασμένης πρότασης.

Weber. Plan de la ville d' Hermoupolis sur l'île de Syra. Map. Ερμούπολη, 1837. Από Γενικά Αρχεία του Κράτους, Συλλογή Χαρτών (πρόσβαση Φεβρουάριος 2023). | Jurssigne. Resean trigonometrique pour servir au plan de la ville d' Hermoupolis. Map. Ερμούπολη, 1871. Από Γενικά Αρχεία του Κράτους, Συλλογή Χαρτών (πρόσβαση Φεβρουάριος 2023).

Ο συνδυασμός αυτών των δύο σχεδίων αποκαλύπτει τη διαδικασία ανάπτυξης της πόλης της Ερμούπολης, δεδομένου ότι το δεύτερο σχέδιο εκπονήθηκε σχεδόν 40 χρόνια μετά το πρώτο. Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των ετών, ορισμένοι κόμβοι παρέμειναν θεμελιώδεις για την τοπική κοινότητα και εξακολουθούν να είναι μέχρι σήμερα.

Το σχέδιο, μετά από πολλές δεκαετίες, υλοποιήθηκε· ορισμένα τμήματα κατασκευάστηκαν όπως είχαν σχεδιαστεί, όπως η πλατεία Λεοτζάκου όπου βρίσκεται το Δημαρχείο, ενώ άλλα, κυρίως όσον αφορά μικρότερους δρόμους, τροποποιήθηκαν προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα που προέκυψαν με την πάροδο των χρόνων.

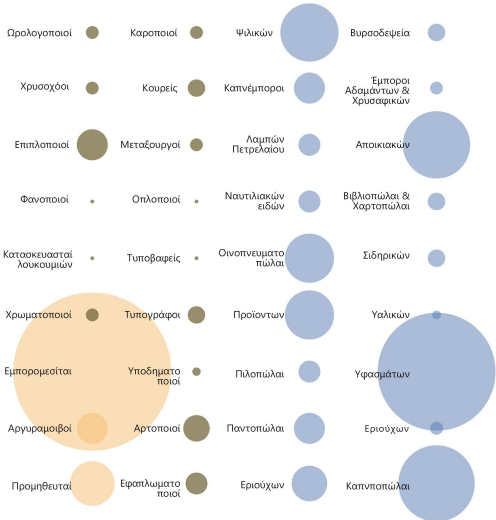
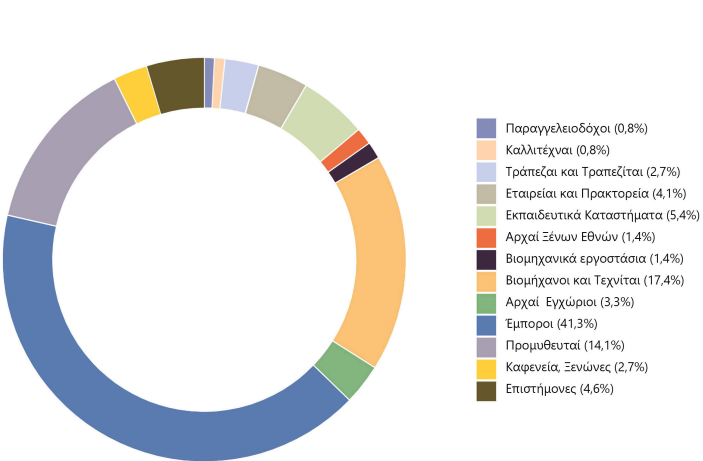
Η καθημερινή ζωή

Μέσα από την έρευνα επίσημων χαρτών και καταλόγων, που συντάχθηκαν από το 1841 έως το 1871, είναι δυνατό να κατανοήσουμε την ατμόσφαιρα του τόπου και να χρησιμοποιήσουμε το αρχείο ως δημιουργικό εργαλείο για να εξετάσουμε την υλοποίηση του σχεδίου. Παρόλο που οι πηγές δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, ο συνδυασμός τους δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη ημερομηνία, αλλά θα δημιουργήσει ένα παλίμψηστο με στόχο να σκιαγραφήσει μια ολόκληρη εποχή.

Με τον συνδυασμό του ευρετηρίου και του σχεδίου του 1841, είναι δυνατό να αποκτήσουμε μια εικόνα για το μέγεθος των ακινήτων, την ποικιλία των ιδιοκτητών και το συνολικό κόστος της εθνικής γης. Το ευρετήριο των οδών και των πλατειών του 1864 καλύπτει το κενό που υπάρχει όσον αφορά τον τύπο του οικοπέδου. Σε αυτόν τον κατάλογο, κάθε ακίνητο απαριθμείται -με διαφορετικό τρόπο από τον προαναφερθέντα χάρτη- παρέχοντας το όνομα του ιδιοκτήτη και τον τύπο χρήσης κάθε δρόμου της πόλης.

ονόματα των ιδιοκτητών. Ο πρώτος οδηγός στην Ελλάδα ήταν ο ετήσιος «Επιχειρηματικός, Γεωγραφικός και Ιστορικός Οδηγός των Μεγάλων Πόλεων της Ελλάδας», που εκδόθηκε το 1875 και συντάχθηκε από τον Μ. Μπούκα, με την Ερμούπολη να είναι μία από τις πόλεις που περιλαμβάνονταν.

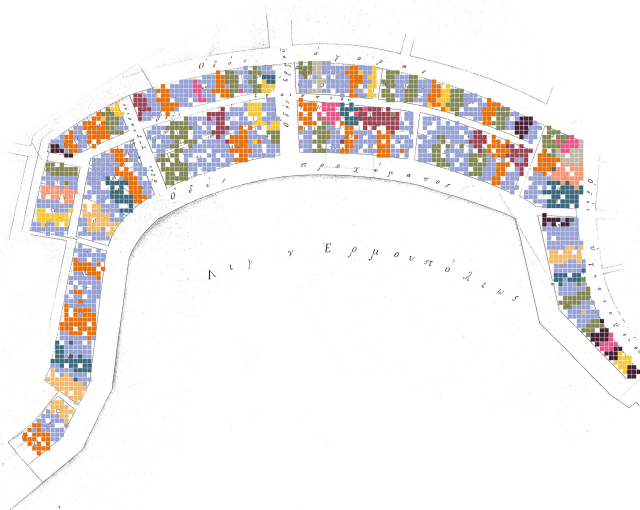
Μέσω αυτού του επιχειρηματικού οδηγού, είναι σημαντικό να δοθεί προσοχή στην ταξινόμηση των λειτουργιών και στις επικρατέστερες κατηγορίες. Συγκεκριμένα, οι Τοπικές Αρχές, οι Υπηρεσίες και τα Γραφεία, η Προξενία, τα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, οι Δάσκαλοι Μουσικής, οι Δάσκαλοι Χορού, οι Εφημερίδες, οι Επιστήμονες, οι Καλλιτέχνες, οι Εταιρείες και οι Οργανισμοί, οι Τράπεζες και οι Τραπεζίτες, οι Δανειστές - Μεσίτες - Προμηθευτές, οι Διαχειριστές Παραγγελιών, τα Ζαχαροπλαστεία - οι Ζυθοποιίες - τα Καφενεία - οι Λέσχες - Ξενοδοχεία, έμποροι, βιομηχανικά εργοστάσια, βιομήχανοι -τεχνίτες είναι οι κατηγορίες στις οποίες εντάσσονται όλες οι λειτουργίες της Ερμούπολης, πέραν από τη στέγαση.

Νέος χάρτης

Ως βάση χρησιμοποιείται ο χάρτης του 1841. Δρόμο προς δρόμο, οι λειτουργίες –όπως αναφέρονται στον επαγγελματικό οδηγό– τοποθετούνται κατά μήκος. Μπορεί η ακριβής θέση να μην είναι εύκολο να προσδιοριστεί, ως εκ τούτου το αποτέλεσμα αποδίδει τη συνολική εικόνα κάθε δρόμου.

Πιο αναλυτικά, οι Έμποροι εκτείνονται σε ολόκληρη την περιοχή, ενώ οι Δανειστές - Μεσίτες και Προμηθευτές και οι Τράπεζες - Τραπεζίτες βρίσκονται κυρίως στο κεντρικό τμήμα. Κατά συνέπεια, οι εταιρείες και οι οργανισμοί στο δεξί μέρος βρίσκονται πιο κοντά στα μέσα μεταφοράς, καθώς όλες αυτές οι λειτουργίες συνδέονται στενά με δίκτυα πέρα από τα φυσικά όρια του νησιού. Επιπλέον, οι βιομήχανοι-τεχνίτες βρίσκονται κεντρικά και προς τα αριστερά, όπου βρίσκεται η βιομηχανική ζώνη με το ναυπηγείο του νησιού, πέρα από τα όρια αυτού του χάρτη.

Εμποροι
Βιομήχανοι και Τεχνίται
Προμυθευταί
Τράπεζαι και Τραπεζίται
Εταιρείαι και Πρακτορεία
Αρχαί Εγχώριοι
Αρχαί Ξένων Εθνών
Εκπαιδευτικά Καταστήματα
Βιομηχανικά Εργοστάσια
Ζαχαροπλαστεία, Καφενεία, Ξενώνες
Επιστήμονες

Αυτό το τμήμα της πόλης, το όριο που ένωνε τη θάλασσα με τη στεριά, έδωσε ώθηση στη μεταμόρφωση ολόκληρης της Ερμούπολης, από έναν προσφυγικό οικισμό σε ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά λιμάνια διεθνώς. Η Ερμούπολη αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση μελέτης, ως μια πόλη που διαμορφώθηκε οργανικά, μια πόλη που δομήθηκε σύμφωνα με σχέδιο, αλλά και μια πόλη που δημιουργήθηκε από τους κατοίκους της, καθορίζοντας την πολυεπίπεδη σύνθεσή της.

Η περιοχή των επιχωματώσεων, στην περίπτωση της Ερμούπολης, μέσα από τα ίχνη των παλαιότερων δομών αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε ένας εμπορικός κόμβος ο οποίος ξεπέρασε τα φυσικά όρια του νησιού της Σύρου.

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο να υπογραμμίσει τη διαμόρφωση ενός εκτεταμένου δικτύου που συγχωνεύει το τοπικό με το διεθνές, αναδεικνύοντας το λιμάνι ως το χωρικό αποτύπωμα αυτής της αλληλεπίδρασης. Ένα σύνθετο δίκτυο που εκτείνεται πέρα από τα πεπερασμένα όρια ενός νησιού και αναπτύσσεται με την πάροδο των χρόνων, εμπεριέχοντας την εξέλιξη και τους μετασχηματισμούς αυτής της ζωτικής αλληλεπίδρασης. Σήμερα οι συνθήκες αλλάζουν διαρκώς, επηρεάζοντας τη στεριά και τη θάλασσα, τη σύνδεσή τους και τη συμβολή της μιας στην άλλη. Αξίζει λοιπόν να σημειωθεί ότι, παρεμβαίνοντας στην παραλιακή ζώνη, επιβάλλουμε αναπόφευκτα αλλαγές στην τοπική και ευρύτερη κοινότητα. Τα λιμάνια αποτελούν τη χωρική πραγμάτωση δικτύων που ξεπερνούν τα γεωγραφικά όρια των νησιών.

Το παρόν κείμενο προκύπτει από τη συνεχή επεξεργασία προγενέστερης έρευνας της συγγραφέα που πραγματοποιήθηκε στο TUDelft της Ολλανδίας, το 2022, υπό την καθοδήγηση του John Hanna. Μέρος της έρευνας έχει παρουσιαστεί στο τακτικό συνέδριο του PortCityFutures και έχει δημοσιευθεί στο επιστημονικό περιοδικό Portus Plus, the journal.

¹ Θράσος Καμινάκης, 'Το Πάσχα μου: στη Σύρο με τον Θράσο Καμινάκη', Η Καθημερινή, 5 April 2023, <https://www.kathimerini.gr/k/travel/562356943/to-diko-moy-pascha-sti-syro-me-ton-thraso-kaminaki/>.

² Ιωάννης Τραβλός και Αγγελική Κόκκου, Ερμούπολη: Η δημιουργία μια νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα (Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα, 1980)

³ Τραβλός και Κόκκου, Ερμούπολη: Η δημιουργία μια νέας πόλης στη Σύρο στις αρχές του 19ου αιώνα.

⁴ Τραβλός και Κόκκου

⁵ Τραβλός και Κόκκου

⁶ Δώρα Μονιούδη- Γαβαλά, Πολεοδομία στο Ελληνικό Κράτος 1833-1890 (Αγρίνιο: Τμήμα Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδας, 2012)

⁷ Αγγελική Φενερλή, “Νέα στοιχεία από τον πρώτο προσφυγικό οικισμό στην Ερμούπολη”, στο Σύρος και Ερμούπολη, Συμβουλές στην ιστορία του νησιού, 15ος-20ος αι. (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, 2008)

⁸ Μονιούδη- Γαβαλά, Πολεοδομία στο Ελληνικό Κράτος 1833-1890.